

POLITICKÉ, SOCIÁLNÍ, NÁBOŽENSKÉ A FILOSOFICKÉ POZADÍ NOVOZÁKONNÍ DOBY¹

Většina novozákonních spisů vznikla v 1. stol. po Kr. Je třeba si odpovědět na otázky: Jaká byla politická situace v té době v Palestině v celé římské říši? Jak lidé tehdy žili (sociální oblast) a jak je v jejich konkrétních životních podmínkách oslovovala zvěst o víře v Ježíše Krista? Jakou podobu tehdy mělo židovské náboženství? A jak vypadal náboženský život pohanů na územích, kde hlásali první křesťanští misionáři evangelium? Na základě těchto otázek chceme získat všeobecný přehled o období, které tvoří rámec Nového zákona.

A. Politické pozadí Nového zákona

Budeme sledovat situaci v římském impériu a zvláště v Palestině. Pro lepší pochopení souvislostí si nejprve učiníme přehled událostí, které 1. stol. př. Kr. předcházely. První století si pak pro jednoduchost rozdělíme na třetiny: v první třetině žil Ježíš Kristus. Ve druhé třetině se evangelium hlásalo ústně a vznikly hlavní pavlovské listy (autentické). V poslední třetině převážil v křesťanských komunitách vliv pohanokřesťanů a vznikla většina novozákonních spisů. Abychom nic neopomenuli, připojíme si k našemu pojednání ještě začátek 2. stol., v němž byly sepsány poslední spisy Nového zákona.

1. Období před 1. stol. po Kr.

Vztahy mezi řeckými oblastmi a Palestinou existovaly již v minulých staletích. R. 332 př. Kr. však začalo nové období. Po dobytí fénického Tyru rozšířil Alexandr Veliký svoji kontrolu na Samařsko a Judsko,² které předtím patřily pod perskou vládu. Nešlo však jen o vojenské dobytí a mocenskou nadvládu. Židé palestínsko-syrské oblasti (a brzy i židé egyptští) se nyní stali součástí slitiny řecké a východní civilizace, kterou známe jako helénistický svět.³

1.1. 323-175 př. Kr.: Helénističní vládcové soupeří o nadvládu nad Palestinou

Po Alexandrově smrti (323) si jeho říši rozdělili mezi sebou jeho generálové (diadochové). Judští velekněží politicky oscilovali mezi ambiciózními dynastiemi v Egyptě (Ptolemaiovci) a v Sýrii (Seleukovci); obě byly potomky Alexandrových generálů. V prvních sto letech tohoto období ovládali Judsko převážně Ptolemaiovci. Na základě úspěšných jednání s egyptskými vládci získala v Zajordánsku velice silný vliv obchodnická rodina Tobiášovců. Díky politické a finanční zdvořilosti jeruzalémští velekněží zabránili, aby se Ptolemaiovci vměšovali do jejich náboženských záležitostí po většinu tohoto století. V Egyptě se Židé stali významnou menšinou a poč. 3. stol. př. Kr. začal proces překládání Písma do řečtiny (Septuaginta).⁴

¹ Podle R.E. BROWN, *An Introduction to the New Testament*, New York 1997, 55-96.

² Podle legendy Alexandr navštívil Jeruzalém a poklonil se v chrámu. Ve skutečnosti dal židům práva žít podle zákonů otců.

³ Skutečnost byla mnohem složitější. Alexandr a jeho generálové byli Makedoňané, od Řeků často opovrhováni jako barbaři. Snažili se více rozšířit na východ svoji moc než kulturu. Přesto jejich vítězství způsobilo složité prolínání kultur.

⁴ Původ Septuaginty je složitý. Jednotlivé knihy překládali v různých obdobích osoby nestejně úrovně. Jejich překlady se navíc předávaly nestejně věrně. Fiktivní *Aristeův list Filokratovi* (2. stol. př. Kr.) obsahuje legendu o tom, jak 72 starších překládali za vlády Ptolemaia II. (285-246 př. Kr.) Pentateuch. V 1. a 2. stol. po Kr. existovaly doslovnější překlady, které revidovaly LXX (někdy až tak, že byly novým překladem). Jsou spojovány se jmény Lukiána, Akvily, Symmacha a Theodotia. Dochovaly se částečně, často smíšený s LXX.

Situace se změnila, když v sérii vojenských tažení (223-200 př. Kr.) syrský Seleukovec Antiochos III. potlačil Ptolemaiovců pronásledování, jak je dosvědčují legendy v 3 *Mak.* Antiochos se zpočátku jevil ve finančních nárocích méně tvrdý. Dokonce přislíbil podporu jeruzalémskému chrámu. Ale po porážce Římány (190 př. Kr.), kteří žádali velké válečné odškodné, potřeba financí syrských vládců vzrostla. Za vlády Antiochova syna Seleuka IV. (187-175 př. Kr.) syrský generál Heliodoros vyloupil poklad jeruzalémského chrámu.

1.2. 175-63 př. Kr.: *Antiochos Epifanes, makabejské povstání a hasmoneovští velekněží.*

Obtíže seleukovské vlády se vystupňovaly za nestálého Antiocha IV. Epifana (175-164 př. Kr.).⁵ Ten systematicky usiloval o sjednocení různorodých částí své říše tím, že jim ukládal řeckou kulturu a náboženství. Velmi mu vyšla vstříc i řevnivost a ctižádostivost jeruzalémských velekněží, které on sám dosazoval. Na pokus o odpor odpověděl útoky na Jeruzalém (169 a 167 př. Kr.), nechal pobít jeho obyvatelstvo, vydrancoval chrám a na oltáři pro zápalné oběti nechal vztyčit Diovu sochu.⁶ V městské pevnost Akra zřídil stálou syrskou vojenskou posádku. Toto pronásledování tvoří rámec knihy Daniel, v níž v postavách babylónských králů 6. stol. jsou ukryti syrští vládci 2 stol.

R. 167 propuklo židovské povstání vedené Matatjášem, knězem z Modeinu (severozápadně od Jeruzaléma). Trvalo asi 35 let a ve vedení se postupně střídali Matatjášovi synové Juda Makabejský, Jonatan a Šimon.⁷ K povstání se připojilo mnoho *chasidů* v naději, že vítězství skončuje s narušováním chrámového kultu seleukovskými králi. Ve střídavě úspěšné válce se Sýrii podařilo zmanipulovat kněze, díky jejich chtivosti a zálibě v moci. Makabejci využili vnitřních změn v syrské politice (uplatňování nároků na královský trůn jedné strany proti druhé a snaha získat na svoji stranu Řím). V rozhodujícím okamžiku Židé r. 164 př. Kr. zvítězili. Očistili a znovu posvětili oltář a chrám (svátek *chanukka*). R. 152 byl Jonatan ustanoven za velekněze. R. 142 Židé získali Akru a vyhnali z ní syrskou posádku (tento rok se považuje za začátek židovské nezávislosti, trvající až do r. 63, kdy Pompeius dobyl Jeruzalém).

Úplné svobody od syrských mocenských snah bylo dosaženo až na počátku vlády velekněze *Jana Hyrkána* (135/4-104 př. Kr.), syna Šimonova, když Řím uznal židovskou nezávislost. Hyrkán zbořil samařskou svatyni na hoře Garizim, a tak prohloubil dosavadní nenávisť mezi Židy a Samařany. Jeho syn *Aristobulos* (104-103 př. Kr.) získal královský titul. Spojení královské a velekněžské hodnosti pokračovalo v jeho nástupcích dalších čtyřicet let. Politické zájmy často převažovaly nad náboženskými. *Alexandr Janneus* (103-76 př. Kr.) rozšířil válkami hranice království. Ve své krutosti neváhal potrestat své židovské nepřátele ukřižováním. Po něm nastoupila na trůn vdova *Salomé Alexandra* (76-69 př. Kr.) a dále dva synové *Hyrkán II.* a *Aristobulos II.* Ti se tak hašteřili o moc, že Řím přímo zasáhl, když Pompeius r. 63 př. Kr. vtáhl do Jeruzaléma a vstoupil do chrámu. Z praktických důvodů se tak Římané ujali vlády nad zemí. Vykonávali ji však skrze oddané velekněze a malé krále.

V novozákonní době k citování Starého zákona v řečtině užívalo doslovného nebo přibližného textu LXX. V dalších obdobích jsou citace bližší těmto (nebo jiným nám neznámým) revizím.

⁵ Poddaní posměšně zaměňovali jeho jméno Epifanes („zjevení“ boha) za „Epimanes“ (blázen).

⁶ „Ohavné zpusťování“ Dan 11,31; 12,11; srov. Mk 13,14: *to bdelygma tés erémoseós.*

⁷ Jménem „Makabejští“ se zpravidla označují pouze tito bratři. Pro dynastii počínajíc Šimonem, synem Jana Hyrkána, se častěji užívá označení „Hasmoneovci“ (asi podle Matatjášova praděda: *Asamónaios*).

1.3. 63-4 př. Kr.: Římská nadvláda, Herodes Veliký, Augustus.

Římané podpořili ve velekněžské funkci slabšího Hyrkána II. (63-41 př. Kr.) proti Aristobulovi. Za použití vražd a sňatkovou politikou se však stal v Palestině určující silou idumejský dobrodruh *Antipatér II.*⁸ Ten byl nejprve Hyrkánovým poradcem a potom se souhlasem Julia Caesara samostatným prokurátorem (dohližitelem). Jeho syn *Herodes (Veliký)* šikovně projevoval během římské občanské války, vyvolané vraždou J. Caesara, svoji loajalitu. R. 37 př. Kr. pomocí své brutality a rychlou sňatkovou politikou pronikl do hasmoneovské rodiny a stal se neotřesitelným judským králem. Jeho královská hodnost byla pak v letech 31/30 př. Kr. Octavianem potvrzena a rozšířena. Herodes se cítil tak silný a jistý, že rozhodoval o osudech hasmoneovské rodiny: r. 30 př. Kr. nechal popravit Hyrkána II. a r. 29 př. Kr. svoji manželku Mariamme I. (vnučku Hyrkána II. a Aristobula II.). Ve dvacátých letech př. Kr. byla ustanovena nová velekněžská linie. Mnozí Židé Herodem opovrhovali, protože byl Židem jen napůl; jeho idumejští předkové konvertovali k židovství teprve před padesáti lety.⁹ Proto také více inklinoval k řecko-římské kultuře. Proslavil se svou rozsáhlou stavitelskou činností: rekonstruoval staré hlavní město Samařska Samarii a přejmenoval ji na počest císaře Sebasté; zbudoval nový přístav v Caesareji Přímořské (Caesarea Maritima); v Jeruzalémě vybudoval vojenskou pevnost Antonia, královský palác a započal rozsáhlou rekonstrukci chrámu. V nedůvěře ve své politické protivníky budoval četné přepychové pevnosti - Masada, Herodeion, Macherus (kde byl popraven Jan Křtitel) - a nechal zavraždit některé své syny. Tato Herodova brutální krutost, snad chorobného původu, je patrná v Matoušově příběhu, kdy tento krutovládce nechal dobrovolně zavraždit betlémské chlapce do stáří dvou let v touze zabít Ježíše. Po Herodově smrti (asi 4 př. Kr.) - jak popisuje Josef Flavius¹⁰ - tři dobrodruzi s vladařskými ambicemi se chtěli násilně zmocnit nástupnictví. Řím však vybral tři Herodovy syny.

Sledujme nyní události římského impéria, které měly širší dosah. Z válek po zavraždění J. Caesara (o březnových Idách r. 44 př. Kr.) vyšel vítězně *Octavianus*, jemuž senát r. 27 př. Kr. přiznal titul „Augustus“. V plášti mírotvůrce a jako mistr propagandy vybavil impérium památníky, které oslavovaly jeho úspěchy. Řecká města v Malé Asii si stanovila jeho narozeniny za první den v roce. Nápis z Halikarnassu jej označuje jako „spasitele světla“. Na tvorbě tohoto nimbu se podílelo i zřízení *Ara pacis Augustae* v Římě na Martově poli. Ježíšovo narození v Lukášově podání (Lk 2,11.14) může odrážet Augustovu světovou proslulost; událost Ježíšova narození se klade do souvislosti s Augustovým censem (tj. sčítáním lidu).

Když se Augustus ujal vlády, byl Řím republikou. Augustus však stále více získával trvalé *imperium* (= suverénní správní moc), až je obdržel trvale do konce svého života s právem vetovat rozhodnutí senátu. A tak ve skutečnosti na konci svého života vládl Římu jako císař. V 1. stol. si však státní aparát ponechal vnější vzezření mnohdy ještě republikánské, jež respektovalo senát a římský lid. Římské císaře tedy nelze srovnávat s egyptskými či syrskými vladaři. Císař byl stále - alespoň teoreticky - odpovědný vůči římského lidu.

Augustus svoji autoritu z větší části rozšiřoval tak, že vytvářel nové provincie na územích kontrolovaných Římem. Tyto *imperiální provincie* byly přímo podřízeny císaři narozdíl od starších *provincií senátorských*, odpovědných senátu.

2. První století po Kr.

---

⁸ Idumea byla v této době oblast ležící na jih od Judska. Její obyvatelé byli potomky Edomitů, vyhnaní z území na severovýchod od Mrtvého moře pronikavou expanzí nabatejských Arabů.

⁹ *Ant.* 14.15.2.#403.

¹⁰ *Bell.* 2.4.1-3; #55-65.

2.1. První třetina 1. stol. po Kr.

Ježíš se narodil několik let před začátkem 1. stol., před smrtí Heroda Velikého (4 př. Kr.).¹¹ Po Herodově smrti rozdělil Augustus království jeho třem synům: *Archelaos* se stal etnarchou¹² v Judsku, Samařsku a Idumeji; zde se odehrávaly nejdůležitější události Ježíšova života. *Herodes Antipas* byl tetrarchou Galileje a Pereje (část Zajordánska). *Filip* obdržel území severně a východně od Genezaretského jezera (Lk 3,1). Na jeho území ležela města jako Betsaida a Caesarea Filipova, o nichž se zmiňují evangelia. Archelaova autokratická vláda vyvolala v jeho podřízených takovou nenávisť, že vyslali delegaci do Říma s žádostí o sesazení (na což zřejmě naráží Lk 19,14). Augustus vyhověl a r. 6 po Kr. vytvořil z Archelaova území novou imperiální provincii Judsko. Jako součást tohoto mocenského kroku uspořádal římský legát v Sýrii Kvirinius census (sčítání lidu) za daňovými účely. Protireakcí bylo povstání Judy Galilejského. O tomto censu se zmiňují Sk 5,37 a pravděpodobně tento census má na mysli také Lk 2,1-2.¹³ Judovo povstání bylo v době, kdy Ježíš byl asi dvanáctiletým chlapcem. Je to také jediné větší známé židovské povstání za Ježíšova dětství a dospělosti. Drobné nepokoje jistě byly stále. Avšak dlouhá období dvou prefektů oné doby, Valeria Grata a Pontia Piláta (každý asi deset let) nasvědčují, že v této době k většímu otevřenému vzbouření nedošlo. Římský dějepisec Tacitus¹⁴ píše, že za císaře Tiberia (14-37 po Kr.) život v Judsku byl pokojný.

To je tedy obraz Palestiny za Ježíšova veřejného působení: mocný a marnivý herodovský „král“ v Galileji a římský prefekt, který dozíral na Judsko a Jeruzalém, kde Ježíš strávil poslední dny svého života a zemřel na kříži. Vztahy mezi Herodem a Pilátem nebyly vždy uhlazené (Lk 13,1; 23,12; Filón, *Ad Gaium* 38; # 300). Několik let po Ježíšově smrti Pilát použil surově síly k potlačení samaritánského náboženského hnutí. Stížnost došla k římskému legátu v Sýrii a ten Piláta odeslal do Říma (r. 36 po Kr.).

Čtyřletá vláda Caligulova (37-41) naháněla obyvatelům Jeruzaléma strach. Císař totiž usiloval o postavení sochy svého zbožštělého majestátu v jeruzalémském chrámu.

2.2. Druhá třetina 1. stol. po Kr.

První období přímé římské prefektské vlády v Judsku skončilo v r. 39/40 po Kr. Herodes Agrippa I. nejprve vládl na územích, která zdědil po svých strýcích Antipovi a Filipovi. Díky svému přátelství s Caligulou a potom i s novým císařem Claudiem (41-54) dosáhl královského titulu nad celou Palestinou (41-44), a tak obnovil někdejší království svého děda Heroda. Agrippa si získal přízeň židovských náboženských vůdců a snažil se činit dojem zbožného žida. Podle Sk 12 pronásledoval křesťany v Jeruzalémě a nechal popravit Janova bratra Jakuba, syna Zebedeova. Po Agrippově smrti (dramaticky pojednané ve Sk 12,20-23) začalo druhé období římské vlád v Palestině. Prokurátoři v období 44-66 po Kr. však byli slabí, nečestní a jejich život se netěšil dobré pověsti. Svou nespravedlností vyvolávali nepokoje. V reakci na jejich neuspokojivou vládu povstávali sikáριοvé a zélóti. Nakonec vše

---

¹¹ V datování Ježíšova narození do období vlády Heroda Velikého se Matouš a Lukáš shodují (Mt 2,1; Lk 1,5). Důvod, proč se Ježíš narodil „před Kristem“, spočívá v mylném výpočtu našeho letopočtu. Dionysius Exiguus v 6. stol. po Kr. zvolil za rok Ježíšova narození rok 754 *ab urbe condita*, zatímco dnes se za *nejpravděpodobnější* rok Herodovy smrti pokládá rok 750 a.u.c.

¹² „Etnarcha“ (vládce etnické nebo minoritní skupiny) a „tetrarcha“ (kníže malého území) byly nižší tituly než „král“.

¹³ Nesprávné pořadí událostí ve Sk nasvědčuje, že autor Lk-Sk nevěděl přesně, kdy v kterém roce se census odehrával. Ve skutečnosti to bylo po Archelaově odvolání; je dosti možné že Lukáš jej datoval do nepřehledné situace po smrti Archelaova otce Heroda Velikého o deset let dříve.

¹⁴ *Historia* 5.9.

vyústilo v rozsáhlé židovské povstání proti Římu.¹⁵ Z výrazných událostí křesťanských tohoto období byla poprava Jakuba, „bratra Páně“ (r. 62 po Kr.), schválená veleradou pod vedením Annáše II., kterého pak nový prokurátor Albinus sesadil z velekněžské funkce za to, že jednal nezákonně. O dva roky později po velkém požáru v Římě v červenci r. 64 zahájil císař Nero (54-68) pronásledování římských křesťanů. Podle spolehlivé tradice za něho zemřeli mučednickou smrtí Petr a Pavel. Od poloviny 60. let tedy již nežijí významné postavy evangelií a Skutků apoštolů. Poslední třetinu 1. stol. tedy již můžeme nazývat jako poapoštolskou.

Řím nasadil na potlačení židovského povstání své nejlepší síly. Podle poněkud nejisté tradice jeruzalémští křesťané odmítli připojit se k povstání a odešli do Pelly v Zajordánsku.

2.3. Třetí třetina 1. stol. a začátek 2. stol po Kr.

V letech 69-96 po Kr. vládli císařové z rodiny Flaviů. *Vespasian* převzal r. 67 velení vojsk v Judsku a zvrátil dosud neúspěšné římské snahy potlačit židovskou vzpouru. Po Neronově sebevraždě r. 68 *Vespasianova* pozornost směřovala k Římu a r. 69 jej legie prohlásily za císaře. *Vespasian* předal velení v Judsku svému synu *Titovi*, aby tažení dovedl k vítěznému konci. R. 70 po Kr. byl dobyt Jeruzalém a zbořen chrám. Židovský odpor ještě pokračoval v pevnosti Masadě u Mrtvého moře až do r. 74. Na *Titově* oblouku v Římě najdeme zobrazen triumfální průvod s ukořistěnými chrámovými předměty a zajatci (r. 71). *Vespasián* uložil Židům zvláštní trestní daň: místo dvou drachem pro jeruzalémský chrám museli tuto částku odvádět na vydržování římského chrámu Jupitera Kapitolského. Kolem r. 75 žil *Titus* v Římě veřejně se svou milenkou židovskou princeznou *Berenikou*, sestrou *Heroda Agrippy II.* V Římě také žil v této době pod císařskou ochranou židovský historik *Josef*, který si na počest svých flaviovských protektorů připojil ke jménu přízvisko „*Flavius*“. V 70. letech sepsal svou *Válku židovskou* a na počátku 90. let monumentální dějiny Židů pod názvem *Židovské starožitnosti*, nedocenitelný pramen pro pochopení judaismu 1. stol.

Z flaviovské dynastie vládl nejdéle *Vespasianův* mladší syn *Domitian* (81-96). Byl to člověk autokratický a mstivý. Ve svém úsilí obnovit čistotu římského náboženství dával pod záminkou ateismu popravovat všechny, kteří projevovali blízkost židovství. Rovněž choval nepřátelské postoje ke křesťanům (tato atmosféra se s největší pravděpodobností odráží v knize Zjevení sv. Jana). 1. list *Klementův* z Říma do Korintu (asi r. 96) dokazuje, že model římského imperiálního uspořádání začal mít vliv na křesťanské myšlení.

Během vlády tří flaviovských císařů Jeruzalém pozbývá pro křesťany na důležitosti ve prospěch ostatních měst, v nichž žily silné křesťanské komunity, např. *Aniochie*, *Efes*, *Řím*. V této době asi také pohanokřesťané počtem přerostli židokřesťany. Vztahy mezi židy a vyznavači *Ježíše Krista* v synagógách se pravděpodobně lišily podle oblastí a závisely na složení křesťanských obcí (např. zda mezi židokřesťany byli *Samaritáni* a křesťané z pohanství), na způsobu teologických formulací (např. zda přímo užívali pro *Ježíše* termínu „*Bůh*“, což židé mohli chápat jako popírání monoteismu) a na jejich temperamentu (např. zda se projevovali ve sporných otázkách arogantně - viz *Jan 9,34*). V některých křesťanských komunitách vznikla silná antipatie k představeným židovských synagóg, jak to odráží některé texty *Matoušova evangelia* (6,2,5; 23,6), objevují se případy, kdy synagógy pronásledují křesťany (*Mt 10,17; 23,34*) a vylučují je (*Jan 9,22; 12,42; 16,2*). Je doloženo ostré rozlišování mezi učedníky *Ježíšovými* a učedníky *Mojžíšovými* (*Jan 9,28*). V některých novozákonních textech se o „*židech*“ (a jejich *Zákoně*) pojednává jako o cizích (*Mt 28,15; Jan 10,34; 15,25*).

---

¹⁵ Boje v období 66-70 po Kr. jsou známy jako první židovské povstání (narozdíl od druhého v letech 132-135, vedeného *Šimonem bar Kochvou*). Odpor židovského lidu nebyl jednotný. Židovští vůdci soupeřili mezi sebou. Nejznámější jsou *Jan z Gischaly*, *Menahem* (syn *Judy Galilejského*) a *Šimon bar Giora*, který byl dopraven do Říma a popraven při *Titově* triumfální slavnosti.

Krátce po Domitianově zavraždění povstala nová císařská dynastie. Poslední období, o němž tu budeme pojednávat, je ve znamení vlády Trajána (98-117) a jeho nástupce Hadriana (117-138). Traján jako svědomitý správce měl snahu zasahovat přímo do života provincií; vydal opatření, která v Malé Asii vedla k pronásledování křesťanů, jak dosvědčuje korespondence mezi císařem a správcem té oblasti Pliniem (Mladším). Plinius očekává, že objeví křesťany mezi otroky, zvláště ženami. Píše, že křesťané se shromažďují, aby zpívali zpěvy Kristu „jako Bohu“. Potřeba pevného uspořádání, aby křesťanské komunity přežily, je dosvědčena antiošským biskupem Ignácem. Když byl jako vězeň dopravován do Říma k mučednické smrti (asi r. 110), posílal křesťanským obcím listy s důrazem na jednotu s biskupem.¹⁶ Na konci Trajánovy vlády (115-117) a na počátku vlády Hadrianovy byly židovské nepokoje v celé východní části říše. Hadrian trval na tom, že v Jeruzalémě musí na místě chrámu stát svatyně Jupitera Kapitolského, a zakázal obřízku. To přispělo k propuknutí druhého židovského povstání pod vedením Šimona ben Kosiby, známého jako Bar Kochva.¹⁷ Toto přízvisko znamená „syn hvězdy“ (srov. Davidovská hvězda v Nm 24,17). Podle pozdější tradice jej věhlasný rabi Akiva potvrdil jako mesiáše. Římané toto povstání surově potlačili. R. Akiva zemřel mučednickou smrtí, Bar Kochva padl. Židům bylo zakázáno vstoupit do Jeruzaléma pod trestem smrti. Na místě starého Jeruzaléma bylo zbudováno nové pohanské město Aelia Capitolina.

Za vlády Domitianovy měli Ježíšovi příbuzní významný vliv v palestinských církevních obcích.¹⁸ Za vlády Trajánovy se jejich význam umenšuje¹⁹ a za Hadriana vedení palestinských církví přešlo zcela do rukou pohanokřesťanů.²⁰

B. Sociální poměry v novozákonní době

Nový zákon nás zpravuje nejen o palestinském prostředí. Křesťanství se šířilo na z Palestiny na západ, zvláště do maloasijských a řeckých měst. Popsat dějiny těchto oblastí je téměř nemožné, protože každé město mělo svoji vlastní historii. Krátce se jí budeme věnovat v úvodech do Pavlových listů.

Zaměříme se však na sociální charakteristiky života ve Středomoří v počátcích římského císařství.

První Ježíšovi vyznavači byli Židé. Také všichni novozákonní autoři byli možná Židé. Vzpomínky na Ježíše a spisy jeho učedníků jsou plné odkazů na židovská Písma, svátky, instituce a tradice. O vlivu židovství na Nový zákon nelze pochybovat.

Od doby Alexandra Velikého však židé žili v helenistickém světě. Již sto roků před Ježíšovým narozením mnozí z nich žili v oblastech ovládaných římskými vojsky. A v době jeho narození značná část, možná i většina, diasporních židů mluvila řecky. Biblické knihy sepsané hebrejsky nebo aramejsky byly překládány do řečtiny a některé deuterokanonické knihy (jako Mdr nebo 2 Mak) byly sepsány řecky. Kniha Moudrosti navíc svědčí o alespoň lidovém povědomí o řeckém filosofickém myšlení.²¹ Židé používali v obchodním styku řecko-

---

¹⁶ V dřívějších obdobích měly mnohé církevní obce dvoustupňové uspořádání: presbyteři - episkopové a diákoní. V době Ignácově je v některých obcích biskup nejvyšší autorita a má za své spolupracovníky presbytery a diákoný. Toto známé třístupňové uspořádání se ukázalo jako velmi praktické a stalo se všeobecným kolem r. 200.

¹⁷ Ve wádí Murabba'at u Mrtvého moře byly nalezeny dopisy, které psal svým příznivcům, jež jsou svědectvím, že Bar Kochva byl historickou osobou.

¹⁸ E.H. 3.20.

¹⁹ E.H. 3.32.6.

²⁰ E.H. 4.6.3-5.

²¹ Existuje domněnka (Liebermann, *Hellenism*), že řecká logika ve formě alexandrijských hermeneutických principů se dostala do židovského myšlení v Jeruzalémě již v době Hilelově (konec 1. sol. př. Kr.), pokud lze věřit historicitě tradic o něm.

římských mincí, často označených obrazy božstev. Mnoha způsoby a v různém stupni - obchodem, školami a cestováním - byli židé ovlivňováni světem značně odlišným od toho, co popisuje většina Starého zákona. Proto společenský podtext Nového zákona je mnohem širší než pouze židovství.

Většina novozákonních křesťanských komunit byla ve městech. Je to přirozené. Římský systém silnic, původně zřízený pro vojenský účel, usnadňoval cestování židokřesťanských kazatelů, kteří se zastavovali právě v městech ležících na těchto silnicích. Židovští obchodníci rovněž používali těchto cest. Proto mnoho synagóg v městech na nich se stalo pro misionáře prvním záchytným bodem.²² Ve městech navíc byla větší koncentrace obyvatelstva než na venkově. Kazatelé tak mohli snadno oslovit větší počet posluchačů.

Pro městskou pospolitost bylo příznačné vzájemné působení lidí různého původu a životního přesvědčení. Městské obyvatelstvo Malé Asie a Sýrie se dostalo do řecké kulturní oblasti díky dobytelské činnosti Alexandra Velikého. Nyní po více než 300 letech měla tato města za sebou dlouhé dějiny soužití smíšeného obyvatelstva. Řecko sloužilo jako bojiště římské občanské války. Vojáci pak dostávali za odměnu území, na nichž vytvářeli v řecké oblasti nová římská sídliště. Na zvláštních okolnostech pak záviselo, kdo z obyvatel mohl obdržet občanské právo. Třebaže Židé v celé říši měli zvláštní postavení, v některých městech jim bylo udělováno právo občanství (srov. Sk 21,39). Výsady a zvláštnosti jedné skupiny nutně omezovaly skupiny jiné: cizincům bylo zakázáno vstupovat do Héřina chrámu v řeckém Argosu; nežidé nesměli vstoupit do jeruzalémského chrámu; jenom Řekové mohli být uváděni do eleusinských mystérií. Souhrnně můžeme říci, že římská správa usilovala o udržení pokoje mezi různými skupinami populace, ačkoli např. římský úředník v Alexandrii r. 38 po Kr. stranil protižidovským nepokojům.

Smíšená populace a značná mobilita lidí zřejmě vyvolávala silnou potřebu „někam patřit“. Proto existovalo množství různých sdružení a uskupení: sdružení starající se o provoz gymnasií, v nichž se cvičilo tělo a mysl; profesní a obchodní asociace, které pracovaly jako cechy, jednoty a bratrstva; náboženské asociace těch, kteří se účastnili jiných kultů než veřejných; kluby pro mládež a starší obyvatele. V těchto uskupeních prožívali sounáležitost s komunitou zvláště ti, kdo nebyli občany.

Židé byli vyloučeni z některých projevů veřejného občanského života kvůli náboženství²³ a dietetickým předpisům. Někteří židovští úředníci a bohatí členové společnosti se však přizpůsobovali, např. poskytovali záštitu nebo finanční prostředky pro veřejné slavnosti. Jak dalece se účastnit, to záleželo na osobním zvážení. Filón se nechtěl účastnit pohanských kultů a za účast na nich požadoval trest smrti jako za modloslužbu. Naopak zase chválil gymnasium a navštěvoval divadlo (součástí představení mohly velmi snadno být pohanské kultovní úkony). Nápis na theatru v Milétu vzdával poctu Židům. Jíst s nežidy byla zvláště citlivá otázka; nejen proto, že se mohlo podávat zakázané jídlo, ale také že předložené jídlo mohlo být předtím obětováno pohanskému božstvu. Takové stolování bylo předmětem ostrých debat mezi Židy, kteří uvěřili v Ježíše (srov. Gal 2,12). Pavel odsuzuje účast křesťanů na pohanských společenských hostinách, při nichž se konaly oběti (1 Kor 10,21). Avšak na základě principu, že pohanští bohové neexistují, Pavel tvrdí, že požívání jídla z obětí není modloslužba. Ti však, kdo to nevědí, by mohli takovým jídlem hřešit; proto je třeba respektovat jejich svědomí (1 Kor 8,4-13). Zj 2,14.20 je přísnější, protože navrhuje požívání jídla obětovaného modlám všeobecně.

Lidé, kteří se nepodřizují všeobecným způsobům chování a přesvědčení, jsou vždy podezřelí. V některých částech římské říše byl rozšířen antijudaistické postoje. Přesto židovské smýšlení a způsob života byly zákonně chráněny privilegii udělenými Juliem Ceasarem a

²² Dokladem křesťanského kázání v synagógách je např. Mk 13,9 par.; Sk 9,20; 13,5.14; 14,1; 17,1-2; 18,4.

²³ Římský pojem *religio* obsahoval stanovené obřady zavazující celou komunitu (jichž se Židé neúčastnili).

Cizinecké kultury se zvláštními obřady byly pro Římány *superstitio*.

potvrzovány jeho nástupci. Křesťané se pravděpodobně těšili této ochraně do té doby, co byly považováni za židy. Jakmile však převážili pohankřesťané a židokřesťané začali být vyháněni ze synagogy, tuto zákonnou ochranu ztratili. Křesťané byli pro společnost nebezpečnější než židé. Židé také získávali konvertity a sympatizanty, avšak jejich počet byl v podstatě dán přirozeným původem. Zato křesťané velmi razantně obraceli na svou víru jiné; po většinu 1. stol. po Kr. bylo ještě málo křesťanů, kteří by se již narodili v křesťanské rodině. Tento nápadný a nekontrolovatelný pohyb musel společnost zneklidňovat. Lidový odpor ke křesťanům se ozývá ve Sk 28,22: „...neboť o této sektě víme, že se všude setkává s odporem.“ Z informací o oficiálních pronásledováních je zřejmé, že odlišné chování křesťanů vůči civilním očekáváním bylo nanejvýš podezřelé: byli považováni za ateisty a za antisociální lidi, kteří ve svých tajných kultech konají věci, o nichž lépe nemluvit. Takový přístup působil i na psychický život křesťanů. Jestliže dříve pociťovali sociální zázemí v židovských komunitách, potřebují i nyní povzbuzení a podporu. *1 Petr* je adresován křesťanům, kteří žijí v sociálním odcizení jako bezdomovci (2,11), jsou považováni za špatné lidi (2,12) a musejí snášet nadávky (3,9). Autor listu je ujišťuje, že jsou vyvoleným pokolením, královským kněžstvem, svatým lidem a Božím lidem (2,9-10).

Jak se promítala do života lidí římská nadvláda? Někdy přinesla zlepšení, jindy ne. V počátcích císařství neměla všechna města stejné postavení; existovala např. svobodná spojenecká města, vyňatá z odvádění daní, jako Tarsus; dále tu byla města s titulem *colonia*, přebudovaná či znovuosídlená Římány, v nichž zdanění nepodléhala zemědělská půda. Ve starobylých městech přetrvávala tradiční označení úředníků (autor Skutků apoštolů prozrazuje detailní znalost těchto jejich titulů). Avšak dřívější demokratická vláda úředníků otevřených vůči všem občanům se postupně proměňovala v římské upřednostňování aristokratické správy, přičemž ostatní společenské třídy včetně občanů byly z některých úřadů vyloučeny. V období císařství došlo k reformě daňového systému, jenž se stal velmi tvrdým během občanských válek na konci republiky. Daňovou politiku římských správců lidé posuzovali nejen podle vyhlášených opatření, ale také podle jednání místních úředníků, kteří byli jejich zaměstnanci. Vybíraná částka byla často stupňována do krajnosti, takže daň byla považována za nespravedlivý útisk, a to pro svou výši nebo kvůli chamtivosti a krutosti celníků. Mt 9,10; 11,19; 21,31 klade celníky na stejnou úroveň s veřejnými hříšníky a prostitutkami. V Lk 3,12-13 Jan Křtitel varuje celníky, aby nevybírali víc, než je předepsáno. Celník Zacheus (Lk 19,7-8) se brání označení „hříšník“ slibem, že poškozeným nahradí čtyřnásobně. Ve Sk najdeme smíšené hodnocení pohanských autorit; není tu vždy jasné, zda místní autority nebo magistrátní úředníci, kteří s Pavlem jednají, jsou Římané: v 16,22.36-38 jsou nespravedliví nebo indiferentní, v 13,12 a 19,35-40 jsou přívětiví nebo čestní.

Bohatství a chudoba spolu s dělením společnosti na sociální třídy v městech římského impéria působily prvním křesťanům problémy. V NZ se o „chudých“ mluví často. Někdy je to duchovní označení těch, kteří si necení bohatství. Jindy zase označuje hospodářsky chudé. V evangeliích to jsou drobní zemědělci s nedostatečně velkou nebo neplodnou půdou nebo otroci v širším slova smyslu. V městech se takovým chudým dařilo hůře, protože neměli oporu ve vlastnictví půdy. Ekonomický stav obou těchto skupin v NZ však byl lepší než beznadějná chudoba v dnešním světě. Ježíš sám, který projevoval velkou náklonnost k chudým, byl podle Mk 6,3 *tektón* (tj. pracovník se dřevem), který zhotovoval dveře nebo dřevěné zařízení pro domy z kamene či hliněných cihel a pluhy a jha pro zemědělce.

Řecké slovo *doulos* překládáme v NZ jako „služebník“ nebo „otrok“. Otroctví existovalo již několik století před novozákonní dobou a pomalu doznávalo. Tradičním zdrojem otroků byly pirátské nájezdy a časté války před vznikem římského impéria, neboť váleční zajatci a někdy všichni obyvatelé dobytých měst bývali prodáváni do otroctví. Mírové období vlády Augustovy částečně umenšilo příliv nových otroků a drastický pokles jejich stavu byl způsoben v téže době hromadným propouštěním na svobodu. Velká římská říše však

potřebovala mnoho otroků. Jejich status byl rozmanitý. V nejhrošších podmínkách žili tzv. *damnati ad metalla*, kteří pracovali v dolech a lomech a na galérách. Ti občas propukli v otevřenou sociální a politickou povstání (zvláště v Itálii před začátkem císařství), např. pod vedením Spartaka (73-71 př. Kr.). Otroci však měli zákonem zajištěná práva a v období císařství zneužívání nebo zabití otroka bylo kvalifikováno jako trestný čin. Vedle obchodu, zemědělství a domácích prací pracovali otroci v administrativě, jako lékaři, učitelé, vědci a básníci, a tak rozmnožovali bohatství. Vznešení pohané navíc otroctví odmítali a některá východní náboženství přijímala otroky bez předsudků.

Křesťanští misionáři získávali konvertity mezi městskou chudinou a otroky, ale měli i značný úspěch mezi středními vrstvami. Bohatých křesťanů nebylo mnoho; určitý počet konvertitů však mohl být i mezi bohatci a aristokracií. Pavlova slova v 1 Kor 1,26 nelze považovat jen za prázdný řečnický obrat: „Není tu mnoho moudrých...ani mnoho mocných, ani mnoho urozených.“ Zvláštní příležitostí k sociálním napětím byla asi eucharistická hostina. Když se křesťané chtěli shromažďovat v určitém počtu, potřebovali větší prostor. Do místnosti, často v prvním poschodí soukromého domu některého z ekonomicky silnějších křesťanů, byli zváni i křesťané nižších tříd, kteří by jinak s majitelem domu nepřišli do styku. Podle jednoho z možných výkladů 1 Kor 11,20-22.33-34 někteří z takových majitelů vyřešili tuto společensky neúnosnou situaci tak, že nejdřív pozvali k hostině pouze své přátele a ti všechno snědli a vypili dřív, než širší skupina byla pozvána k Eucharistii. Pavel tento postup označuje jako nekřesťanský, protože zahanbuje ty, kteří nic nemají. Krátký list Filemonovi ukazuje, jak se Pavel zastává uprchlého otroka, která se stal křesťanem. Pavel však nezavrhuje společenskou strukturu s obrovským množstvím otroků jako takovou proto, že zřejmě očekával brzký konec světa.

Dále se v krátkosti zastavme u otázky, jakého vzdělání se dostalo Ježíši a kazatelům evangelia a jejich posluchačům. Odborníci nejsou jednotní v názoru na podobu a rozsah vzdělání u židů v tomto období. Někteří promítají do této doby obraz školství dochovaný o dvě století později v mišně: v každém městě existovala židovská základní škola, v níž se učilo četbě bible, a navíc školy pro pokročilé ke studiu Zákona. Jiní jsou skeptičtí; zřejmě je moudřejší předpokládat, že takové pevné instituce ještě neexistovaly. Nakolik byly děti vzdělávány v zákonech a skutcích praotců, záleželo na zbožnosti jejich rodičů a vzdálenosti bydliště od synagogy. Ježíšova schopnost rozmlouvat o Písmu předpokládá, že uměl číst hebrejsky (srov. Lk 4,16-21). Totéž platí o jeho učednících, kteří se věnovali svému obchodu či řemeslu (rybáři, celníci); rétorické označení Petra a Jana jako „neučení a prostí lidé“ (Sk 4,13) neznamená víc než „lidé, kteří nebyli školeni v Zákoně“.

Řecký typ školství, zavedený v celém římském impériu,²⁴ sestával ze základního cyklu (asi 7 let), v němž se učilo číst, psát, hudbě a atletice; dále vzdělávání v gramatice, zvláště v poezii; a konečně malý počet mladých lidí dosáhl nejvyšší úrovně vzdělání v rétorice a filosofii. Máme málo dokladů o tom, že v Palestině v novozákonní době bylo širěji rozvinuto řecké školství. Nelze přehánět kulturní vliv, který na Ježíše mohla mít helénistická města jako Tiberias a Seforis. Na jedné straně venkovské obyvatelstvo chovalo k cizím městům příslovečnou nedůvěru. Na straně druhé určitě existovaly hospodářské vztahy mezi Seforis a Nazaretem, např. pracovní příležitost a obchod. Spíše za romantickou představu můžeme považovat názor, že Ježíš v Seforis nacházel pracovní příležitost. Navíc materiální kontakty mezi oběma městy nejsou důkazem pro to, že Ježíš byl ovlivněn synkretistickým kulturním étosem významného helénistického střediska. Vykopávky v Seforis nedokazují přítomnost pohanských kultů, jež by vzbuzovaly ošklivost u židovských venkovanů. Avšak sama skutečnost, že Seforis i Tiberias byly mocenskými středisky Heroda Antipy, vyvolávala

²⁴ V prvním století př. Kr. a po Kr. byla římská kultura silně ovlivněna řeckou. Zvláště za Augusta došlo k obnově řeckého vlivu v architektuře a umění.

v Ježíši nelibost, neboť víme, jak mluvil o Herodovi jako o „té lišce“ (Lk 13,32). V evangeliích nikde nečteme, že Ježíš s těmito městy měl co do činění. Ani nemáme konkrétní doklad, že Ježíš nebo jeho nejčastěji zmiňovaní galilejští učedníci mluvili řecky na jisté úrovni nebo že v tomto jazyku formulovali učení. Nelze však vyloučit, že Ježíš i učedníci znali některé věty z kontaktů s řecky mluvícími lidmi v obchodním styku nebo každodenním životě.

Šavel-Pavel znal řecky velmi dobře. Biblisté diskutují, zda se mu dostalo vzdělání v diaspoře či v Jeruzalémě. Jestliže v diaspoře, pak měl jistě dobré základní řecké vzdělání. V Tarsu bylo mnoho zdrojů vzdělanosti, které Pavla jistě ovlivňovaly, např. knihovny a divadla. Někteří křesťanští misionáři měli vysoké řecké vzdělání, např. Apollos (Sk 18,24 jej popisují jako velmi výmluvného) a autor Listu Židům, jehož řečtina je považována za nejlepší v NZ. Všeobecně však novozákonní spisy jsou sepsány v *koiné*, hovorové řečtině té doby. Silný semitský vliv na řečtinu v některých nz spisech, hovorový charakter Markova evangelia a gramatické chyby knihy Zjevení sv. Jana mohly na ty posluchače, kteří byli vysoce vzděláni v řecké kultuře, působit surově. Je pak jenom pochopitelné, že Pavel v sebeobraně přiznává, že nekázal „slovy, kterým učí lidská moudrost“ (1 Kor 2,13).

C. Židovské náboženství

V Palestině, a to i v oblastech, kde židovská populace značně převažovala, byl silný helénistický vliv, který však nemusel dojít většího rozšíření. Skutečná řecko-římská města v Galileji např. bývala obklopena vesničkami, jejichž obyvatelé sdíleli malé nadšení pro pohanské myšlení a životní styl a zájem o jiné vesnice, které díky obchodu přišly do užšího kontaktu s helénismem. Podobně v kosmopolitních diasporních městech židé neměli jednotný postoj k helénistickým institucím a kultuře; někteří se s nadšením přizpůsobili, jiní se z odporu k nim uzavírali do ghetta.

Knihy Starého zákona dokládají různé podoby náboženského života. Slovem „judaismus“ označujeme období od r. 539 př. Kr., kdy Peršané umožnili exulantům převážně z kmene Juda vrátit se zpět do Jeruzaléma a okolí.²⁵ Poexilní náboženství bylo v mnoha ohledech dědicem předexilního náboženství, jak se praktikovalo v judském království: byl obnoven chrám; přinášely se oběti; zpívaly se písně a žalmy; slavily se hlavní poutnické svátky.²⁶ Významu však začaly nabývat i synagógy jako místa setkávání k modlitbě, zbožnému čtení Písma, meditaci a vyučování.²⁷ Prorocké postavy už nebyly běžné. Tvář judaismu silněji utvářelo Ezdrášovo vyhlášení Zákona (Neh 8,1-9,37) asi r. 400 př. Kr.²⁸ Od této doby poslušnost Mojžíšovu zákonu (Tóře) nabývala stále více u židů na důležitosti coby výraz víry v jediného Boha. Do r. 70 po Kr. rozděloval židy různý postoj k chrámu. V tomto období, ale i po r. 70,

---

²⁵ Od tohoto návratu k „židům“ patřili potomci kmene Juda smíšení s Levity a Benjaminovci (viz 1 Král 12,23), např. Šavel-Pavel pocházel z Benjaminova kmene (Řím 11,1). Prorokyně Anna v Lk 2,36 byla ze (severního) kmene Ašerova. Samaritáni se považovali za potomky severních israelských kmenů, ale v Palestině nebyli považováni za „židy“.

²⁶ Nekvašených chlebů, Týdnů (letnice), Stánků; o těchto svátcích bylo zvykem putovat do Jeruzaléma. Pascha se postupně spojovala se svátkem nekvašených chlebů (Mk 14,1) a beránek, kterého poutníci jedli během poutnického pobytu v Jeruzalémě, byl kněžimi obětován v chrámě. Byly připojeny nové svátky: Den smíření (*Jóm kippúr*), *chanukka* (zasvěcení chrámu), *púrím*.

²⁷ Slovo „synagóga“ původně označovala shromáždění, a ne budovu. První budovy pro modlitbu a vyučování začaly pravděpodobně vznikat po babylónském exilu a nejprve v diaspoře; používaly se však i k jiným účelům. Nevíme jistě, zda všeobecně za synagógu sloužila budova k tomu zvláště určená. Archeologické doklady synagóg zbudovaných před r. 70 př.Kr. nejsou četné (Gamala, Herodion, Masada).

²⁸ Přesné datování této postavy je nejisté a při jeho popisu se uplatňují legendární prvky, zobrazující ho jako druhého Mojžíše (Ezdr 7,6: „Byl to znalec Zákona, zběhlý v zákoně Mojžíšově, který vydal Hospodin, Bůh Izraele.“).

se židé nábožensky diferencovali také podle odlišných výkladů Zákona (jak je patrné i ze svitků od Mrtvého moře).

V souvislosti s popisem makabejských bojů za Jonatana (asi 145 př. Kr.) se dochoval známý popis od Josefa Flavia: „V té době existovaly tři *haireseis* (skupiny, frakce, myšlenkové školy) židů, které zastávaly různé názory o lidském životě: první z nich se nazývali farizeové, druzí saduceové, třetí esejci.“²⁹ K tomu je třeba poznamenat: a) Je třeba počítat s tím, že toto rozdělení nepokrývá všechny tehdy žijící židy; uvedené skupiny byly pro mnohé židy bezvýznamné. b) Rozdíly mezi nimi byly širší než jenom čistě náboženské. c) To, co o nich víme, je velmi omezené, a mnohé vědecké rekonstrukce jsou pouhé dohady. d) Je nesnadné upřesnit ideové zaměření každé skupiny. J. Flavius zjednodušuje, když se snaží představit je římským čtenářům, a pozdější rabínské prameny jsou zase zatíženy předsudky. To vše musíme mít na mysli, když si tu v krátkosti jednotlivé skupiny charakterizujeme.

Původ *saducejů* sahá pravděpodobně k sádokovskému chrámovému kněžstvu a jeho příznivcům.³⁰ Vyčlenili se jako zvláštní skupina zřejmě v makabejské době, když se ztotožnili s kněžstvem jeruzalémského chrámu, zatímco ostatní se od něho odvrátili. Saduceové se stále více sbližovali s vládnoucí helénizovanou aristokracií a vzdalovali se od prostého lidu. Naše vědomosti o nich jsou zčásti deformované: J. Flavius o nich mluví málo a pozdější rabínské spisy je vykřeslují polemicky.

Někteří badatelé kladou počátky *esejců* asi do r. 200 př. Kr. do atmosféry židovských apokalyptických očekávání. Podle převažujícího názoru však vznikli z opozice vůči chrámu po r. 152 př. Kr. Původně to byli *chasídové* neboli zbožní židé, kteří se připojili k makabejskému povstání (1 Mak 2,42) zčásti proto, že syrští vládcové odvolávali sádokovské kněze a že se cítili podvedeni Jonatanem a Šimonem, bratry Judy Makabejského, kteří přijali velekněžskou hodnost od syrských králů. Za většinu informací o esejcích vděčíme nálezům svitků a zlomků asi 800 rukopisů poblíž Kumránu u Mrtvého moře (od r. 1947), protože většina těchto dokumentů pochází z esejského sídliště v kumránské lokalitě přibližně mezi roky 150 př. Kr. až 70 po Kr. Josef Flavius ve *Válce židovské*³¹ s obdivem popisuje mimořádnou zbožnost esejců a jejich společný život, připomínající v některých rysech mnišskou komunitu.³² S tímto popisem se v mnohém shodují údaje svitků od Mrtvého moře a archeologické nálezy v Kumránu. Josef Flavius³³ charakterizuje esejskou nauku jako fatalismus. Tak se zřejmě pomocí helénistického pojmu snažil přiblížit kumránskou nauku, že všichni lidé jsou vedeni buď duchem pravdy nebo duchem lži. „Učitel spravedlnosti“, vůdčí autoritativní postava v kumránských spisech, byl možná sádokovský kněz, který odvedl tuto skupinu chasídů do pouště - místa, kde Israelité v době Mojžíšově procházeli očistou. Členové kumránské komunity pohrdali jeruzalémským chrámem, který byl v jejich době pod vedením „zlých kněží“. Vytvořili společenství nové smlouvy, jež usilovalo o dokonalost mimořádně

---

²⁹ *Ant.* 13.5.9; #171; v *Ant.* 18.1.2; #11 Josef píše v souvislosti s r. 6 po Kr.: „Od nejstarších dob existují u židů tři filosofie ve vztahu k tradici otců, a to esejci, saduceové a třetí systém nazývaný farizeové.“ V 18.1.6; #23 píše o čtvrté filosofii, za jejíhož představitele se ustanovil sám Juda Galilejský. Kromě extrémního zápalu pro svobodu se tato skupina v ostatních věcech shodovala s farizeji. Juda, stejně jako později některé z jeho dětí, byl revolucionář.

³⁰ Nejčistší kněžský původ se odvozoval od Sádoka, velekněze doby Davidovy a Šalomounovy (1 Sam 8,17; 1 král 2,35; 1 Kron 29,22; Ez 44,15-16). Zbožnost zastoupená knihou Sirachovec, v níž se nepočítá s posmrtným životem a v 50. kap. oslavuje velekněze Šimona II. (asi r. 200 př. Kr.) jako „slávu svého lidu“, pravděpodobně představuje předchůdce saducejského zaměření.

³¹ *Bell.* 2.8.2-13; #119-161.

³² Starověkých svědectví o esejcích máme více: Filón, *Quod Omnis Probus* 12-13; #75-91; *Hypothetica* 11.1-18; o podobné skupině v Egyptě (therapeutae) píše v díle *De Vita Contemplativa*. Rovněž svědectví Plinia Staršího o esejcích v *Historia Naturae* 5.15.73.

³³ *Ant.* 13.5.9; #172.

přísným zachováváním Zákona, který jim vykládal Učitel spravedlnosti. Očekávali blízký příchod Mesiáše, skrze nějž Bůh odstraní všechnu nepravost a potrestá jejich nepřátele.

Farizeové nebyli hnutím kněžským a makabejská usurpace kněžství zřejmě nehrála v jejich historii a postojích žádnou roli. Ale jejich jméno vyjadřující myšlenku oddělení pravděpodobně pochází ze skutečnosti, že i oni se nakonec ke kněžstvu postavili kriticky a rozešli se s hasmoneovskými dědici makabejských, kteří se stále více stávali sekularizovanými vládci. Postoj farizeů k psané Tóře se vyznačoval teorií o druhém - ústně tradovaném Zákonu (který podle nich rovněž pocházel od Mojžíše). Jejich výklad Zákona byl méně přísný než výklad esejců a více aktualizovaný než výklad saducejský, který se konzervativně omezoval na psanou Tóru. Farizeové narozdíl od saduceů např. věřili ve vzkříšení těla a v anděly; tato víra vystoupila do popředí až v poexilním období.

Vztahy mezi náboženskými skupinami byly občas napjaté. Uvedeme si některé projevy jejich vzájemného nepřátelství, abychom pochopili jejich náboženskou nesnášenlivost v NZ. Velekněží úzce spojení se *saduceji* byli odpovědní za mnoho násilností. Koncem 2. stol. př. Kr. pravděpodobně došlo k tomu, že neznámý velekněz usiloval o život kumránského Učitele spravedlnosti o Velkém dni smíření, slaveném podle zvláštního esejského kalendáře.³⁴ V r. 128 př. Kr. Jan Hyrkán zbořil samařskou svatyni na hoře Garizim, kde hebrejští patriarchové uctívali Boha.³⁵ O několik desetiletí později Alexander Jannaios nechal o svátku stánků povraždit 6 000 židů, když byl zpochybňován (farizeji?) jeho legální nárok na velekněžský úřad.³⁶ Později nechal ukřížovat 800 mužů (z nichž někteří asi byli farizeové) a jejich vdovy a děti byly povražděny před jejich očima.³⁷ V období let 135-67 př. Kr. *farizeové* podněcovali nenávisť lidu proti veleknězi Janu Hyrkánovi³⁸ a Alexandru Jannaiovi³⁹. A když jim královna Salomé Alexandra ponechala volné ruce, své náboženské a politické soky popravili nebo poslali do vyhnanství.⁴⁰ Autoři svitků od Mrtvého moře, pravděpodobně *esejci*, proklínali saducejskou hierarchii v Jeruzalémě; zavrhovali je jako zlé kněze, kteří porušují přikázání, a současně znevažovali farizeje. Např. kritizovali „zuřivé lvíce (= velekněz Alexander Jannaios) ... který se mstí těm, kdo vyhledávají jemnosti (= farizeové) a kdo věší živé lidi“.⁴¹ Chválí Učitele spravedlnosti a zmiňují se o další osobě (= esejec?) jako o podvodníku a lháři, který pronásleduje hledače jemnosti.⁴² Všechny tyto spory se odehrávaly před vládou Heroda Velikého a římskou správou Judska (tedy před tím, než žil Ježíš). Silná Herodova a římská vláda zřejmě takové náboženské střety netolerovala.

Jak se tyto náboženské poměry projevují v Ježíšově životě a v Novém zákoně vůbec?

1) Které náboženské skupiny byly nejdůležitější a nejvlivnější v době Ježíšova života?

Josef Flavius⁴³ označuje za vůdčí skupinu farizeje, kteří měli obrovský vliv na obyvatele malých měst. To je důvod, proč Ježíš disputoval většinou s nimi.⁴⁴ Problematictější je Josefovo tvrzení,⁴⁵ že všechny modlitby a posvátné obřady se konaly podle farizejského výkladu a saduceové se museli podříditi tomu, co farizeové řekli. *Židovské starožitnosti*

³⁴ 1QpHab 11,2-8.

³⁵ Ant. 13.9.1; #255-56.

³⁶ Bell. 1.4.3; #88-89; Ant. 13.13.5; #372-73.

³⁷ Bell. 1.4.6; #97; 1.5.3; #113; Ant. 13.14.2; #380.

³⁸ Ant. 13.10.5-6; #288,296.

³⁹ Ant. 13.15.5; #402.

⁴⁰ Ant. 13.16.2; #410-11.

⁴¹ 4QpNah 3-4.1.6-7.

⁴² CD-A 1.14-21.

⁴³ Bell. 2.8.14; #162; Ant. 18.1.3; #14.

⁴⁴ U Mk je šest diskusí s farizeji a jenom jedna se saduceji (12,18). O esejcích se NZ nezmiňuje vůbec.

⁴⁵ Ant. 18.1.3,4; #15,17.

mnohdy zdůrazňují důležitost a převahu farizeů tam, kde je Josefovo dřívější dílo *Válka židovská* přechází mlčením. Tento rozdíl lze důvodně vysvětlit tak, že Josef Flavius ve *Starožitnostech*, sepisovaných v 90. letech, portrét farizeů záměrně idealizoval. V tomto období totiž vzrůstal vliv rabínského židovství a Josef zřejmě chtěl přesvědčit své římské mecenáše, že farizejští předchůdci rabínů byli rovněž významní. Např. můžeme pochybovat, že velekněží vedli zákonný proces s Ježíšem podle pravidel farizeů (kteří v evangelních zprávách o procesu s Ježíšem téměř nevystupují).

2) Kdo byli farizeové a jakého byli přesvědčení?

Evangelia často popisují farizeje jako pokrytce (*hypokrités*) a bezduché legalisty. Tento obraz je vzhledem k Ježíšově době přehnaný, neboť podle úsudku biblistů reflektuje pozdější polemiky mezi křesťany a židy. Jako odmítavá reakce na tento pohled evangelií se utvořila tendence nahlížet na pozdější rabíny jako na zrcadlový obraz farizeů a na základě toho připisovat farizeům Ježíšovy doby rabínské názory a učení, jak je doloženo v mišně (kodifikované kolem r. 200 po Kr.). Tyto názory nejsou vůbec pokrytecké nebo úzce legalistické. Významní učitelé doby před zbořením chrámu (70 po Kr.) bývají často ztotožňováni s farizeji, ačkoli pro to chybí důkazy.⁴⁶ Jisté je, že mezi farizeji žijícími na poč. 1. stol. po Kr. a rabíny 2. stol. existuje náboženská vývojová linie, která je spojuje. Jisté je i to, že farizeové byli za Ježíšova života učitelé jemného mravního života. Zvláště složitý je vztah farizeů a učitelů Zákona, o nichž se zmiňují evangelia. Saduceové a esejci jistě měli své učitele Zákona. Může však být i historicky pravdivé tvrzení, že většina odborníků znalých Zákona byla z řad farizeů.

3) Jaký byl Ježíšův vztah k těmto skupinám?

Názory odborníků se liší; objevují se tvrzení, že Ježíš náležel k některé z existujících skupin. Nelze však vážně tvrdit, že Ježíš byl saducej; nebyl ani kněz ani příslušník aristokracie, neshodoval se s naukou saduceů.⁴⁷ Jeho přesvědčení o existenci andělů a vzkříšení těla a eschatologické očekávání bylo bližší esejcům a farizeům. Před objevem rukopisů u Mrtvého moře dokonce někteří výstřední badatelé považovali Ježíše za esejce. Zdálo se, že se na něj vztahuje Josefov a Filónův popis esejské mimořádné zbožnosti, pohrdání světskými hodnotami, vysoké cenění celibátu apod. Po nálezu kumránských rukopisů se poukazovalo na paralely Ježíše a Učitele spravedlnosti; jiní se domnívali, že Ježíš převzal od esejců některé své myšlenky. V NZ však není jediné zmínky o tom, že Ježíš měl s touto mimořádnou skupinou něco společného. Na svátky putoval do jeruzalémského chrámu jako ostatní židé (ne podle zvláštního kalendáře kumránských esejců). Jeho poněkud volnější vztah k Zákonu lze stěží sloučit s esejským extrémním lpěním na Zákoně. Nejčastěji bývá Ježíš označován za farizeje; zde je však ten problém, že farizeům doby Ježíšovy se připisuje učení obsažené v mišně. Evangelia Ježíše nepřipisují k žádné skupině. A to zřejmě nejpřesněji odpovídá historické skutečnosti. Ježíš byl obyčejným zbožným židovským laikem.⁴⁸

Židovské povstání (66-70 po Kr.) a zboření jeruzalémského chrámu změnilo tvář židovského náboženství. Revolucionáři jako sikáριοvé, zélóti a čtvrtá filosofie byli vyhlazeni. Sídliště kumránských esejců bylo zničeno r. 68 po Kr. Zánik chrámových obětí významně

⁴⁶ V NZ, u Josefa Flavia a v mišně pouze dvanáct osob je jmenovitě označeno jako farizeové.

⁴⁷ Jeruzalémští velekněží podle NZ hráli rozhodující úlohu při Ježíšově odsouzení, při snaze umlčet Petra a Jana (Sk 4,6; 5,17) a nenávisťně pronásledovali Pavla (Sk 24,1). Ananus II., výslovně označovaný jako saducej, byl odpovědný za ukamenování Jakuba „bratra“ Páně (Ant. 20.9.1; #199-200).

⁴⁸ Viz J.P. MEIER, *A Marginal Jew*, I, New York 1991, 345-349.

oslabil mocenské pozice saduceů, jejichž vliv byl založen na kněžských rodinách. Není jasné, jakým způsobem se farizeové transformovali v rabínské obrodné hnutí. Jisté je, že po r. 70 si izraelsí mudrci, rabínští učitelé, postupně získávali uznání jako vůdci národa. Někteří z nich se usídlili v Jamnii (Javne) na palestinském středomořském pobřeží a jednali s římskými autoritami jako mluvčí židovského lidu. V létech 90-110 se stal v Jamnii vůdčí autoritou Gamaliel II., syn a vnuk slavných vykladatelů Zákona. Když křesťanské spisy po r. 70 mluví o židovství, mají na mysli tento vznikající rabínský judaismus. V některých oblastech docházelo mezi Ježíšovými vyznavači a představiteli židovských synagóg k ostrým konfliktům, jak to dokládá silně polemický portrét farizeů (Mt 23), projev odcizení ve výrazech jako „v jejich synagógách“, v nichž mají Ježíšovi učedníci být bičováni (Mt 10,17), a zmínka o vyloučení „jeho učedníků“ ze synagógy (Jan 9,28.34). Často se tu mluví o *Birkat ha-mínim* neboli synagogálním „požehnání“ (ve skutečnosti kletba) proti odpadlíkům. Její datování do r. 85 po Kr. není jisté. Tvrzení, že šlo o všeobecné rozhodnutí židů proti křesťanům je chybné téměř jistě. Místní synagógy v různých oblastech v různých obdobích přestávaly tolerovat přítomnost křesťanů (jistě z různých důvodů: přijímali mezi sebe pohany; vykládali příliš volně Zákona; prohlašovali Ježíše za Boha; jejich proselytismus atd.). „Žehnací“ formule postihující heretiky a schismatiky různého druhu postupně (poč. 2. stol.?) zahrnovala i křesťany a mnohem později byla zaměřena výslovně proti nim. Koncem 2. stol. se vytvořily dělicí čáry mezi židy nevěřícími v Ježíše a křesťany všude, i když k tomuto oddělení na některých místech mohlo dojít už o jedno století dříve.

Pro výklad NZ je nezbytné alespoň informativně znát pobiblickou židovskou literaturu, která většinou vznikla až po sepsání všech nz spisů.⁴⁹

Targumy (*targumím*) jsou aramejské překlady - někdy doslovné, jindy volnější - biblických knih z doby, když židé již nemluvili hebrejsky. V Kumránu se našel targum knihy Job z doby před r. 70 po Kr. spolu s *Genesis apokryfon* - volné aramejské převyprávění knihy Gn. Dále se dochovaly pozdější targumy Pentateuchu a proroků z Palestiny i z Babylónie; nejstarší z nich se datují do 2. stol. po Kr.

Midraše (*midraším*), sepisované od 3. stol. po Kr., jsou volné komentáře ke knihám Pentateuchu (nebo příležitostně i k jiným biblickým knihám). Styl názorného výkladu užívaný v midraších se nazývá „midrašový“; jeho náznaky lze doložit již dříve, např. v pojednání o exodu v Mdr 11,2nn.

Mišna je v hebrejštině písemně uchovaná kodifikace židovského ústního podání (*ústní Tóry*) pod vedením editora rabiho *Jehudy ha-Nasi*. Vznik se datuje kolem r. 200 po Kr. Slovo „mišna“ znamená „druhý“, tj. vedle (prvního) Zákona, zapsaného v Pentateuchu. Látka v ní obsažená je připisována 150ti učitelům, kteří žili mezi roky 50 př. Kr. až 200 po Kr. Většina otázek židovského náboženského života zde řešených však jsou literární odpovědi na situaci židů za římské okupace, zvláště po r. 70 po Kr. Mnohá pravidla jsou pouze ideální, např. udržování chrámu a jeho vybavení v době po jeho zboření.

Tosefta je další sbírka zákonů a komentářů. Obvykle se datuje do 3. nebo 4. stol. po Kr. V jistém smyslu tvoří doplněk mišny; sleduje také její uspořádání. Některé tradice jsou však odlišné a mohou být i starší.

Palestinský talmud (*talmud jerušalmí*; dokončen v 5. stol. po Kr.) a **babylónský talmud** (*talmud bavlí*; 6. stol.) jsou dva obšírné aramejské komentáře k mišně. Obsahují mimořádně bohaté kompilace detailních právnických diskusí, tradic, výkladů biblických textů, příběhů atd.

---

⁴⁹ Pro rozšíření doporučuji G. STEMBERGER, *Talmud a midraš. Úvod do rabínské literatury*, Vyšehrad, Praha 1999 (české vydání sám autor aktualizoval, takže je ke studiu výhodnější než dřívější cizojazyčné edice).

Novozákonní věda stojí před problémem, jak lze tyto židovské spisy využít při výkladu NZ. Téměř všechny byly sepsány až po vzniku NZ spisů; lze je vůbec použít k objasnění Ježíšova života a prvotní církve? Někteří biblisté předpokládají, že tradice v těchto i pozdějších židovských spisech předávají rané židovské myšlení, praxi i terminologii. V exegezi pak citují texty zapsané kdykoli od r. 100 do r. 1 000 po Ježíšově smrti. Serióznější se zdá být opatrnější přístup, který požaduje, aby vše, co se z židovských spisů cituje, bylo potvrzeno jako již existující před r. 70 po Kr.